

ARVUSTUSED

Una Bergmane, *Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union* (Oxford: Oxford University Press, 2023), 241 lk, ISBN: 9780197578346

Läti ajaloolane Una Bergmane on õppinud Yale'i Ülikoolis ja Pariisi Politoloogainstituudis, läbinud järel doktorantuuri Cornelli Ülikoolis ning töötanud õppejõuna Londoni Majanduskoolis (LSE). Praegu töötab ta teadurina Helsingi Ülikooli Aleksanteri instituudis ning on seotud ka Philadelphia's asuva Välispoliitika Instituudiga (FPRI). 2023. aastal valminud teoses "Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union", mis toetub Bergmane 2016. aastal Pariisis kaitstud doktoritööle, uurib ta Ameerika Ühendriikide, Nõukogude Liidu ja Baltikumi kolmepoolseid suhteid külma sõja lõpuaastatel.¹

Bergmane on allikmaterjali kogumisel kasutanud kolme Balti riigi rahvusarhiive, George W. Bushi arhiivi Texases, Ameerika Ühendriikide Rahvusliku Julgeoleku Arhiivi ja Gorbatšovi Fondi arhiivi Venemaal. Muu hulgas on ta kasutanud Poliitbüroo avaldatud dokumente ja Kongressi memosid ning teinud intervjuusid Ameerika Ühendriikide, Prantsusmaa, Leedu, Läti ja Eesti diplomaatide ja ametnike ning välisbaltlastest aktivistidega (lk 11). Hiljem on ta siiski maininud, et intervjuudele ta laialdaselt ei toetunud. Samuti pidi ta Nõukogude poliitika kohta avaldatud arhiivimaterjalidesse suhtuma märgatava skeptilisusega, kuna tihtipeale tõstataks need rohkem küsimusi, kui andsid vastuseid.² Hoolimata nüansirohkusest on teosel lugejasõbralik struktuur, mis võimaldab sirgjooneliselt

¹ "Una Bergmane", *Foreign Policy Research Institute*, <https://www.fpri.org/contributor/una-bergmane/> (külastatud 27.11.2023).

² Una Bergmane raamatu "Politics of Uncertainty: The United States, the Baltic Question, and the Collapse of the Soviet Union" esitlus rahvusvahelise ajaloo seminarisarja raames. Tartu Ülikool, Tartu, 02.11.2023.

läbida käsitluses olevad aastad, hõlbustades mitmetahuliste sündmuste ja dialoogide mõistmist. Sissejuhatuse ja kokkuvõtte vahel on teos jaotatud viieks selgelt määratletud peatükiks, mis omakorda jagunevad teema olulisusest lähtudes osadeks.

Külma sõja lõpuaastate käsitlemisel ei ole võimalik alatähtsustada Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu rolli – ajaloo kulgu mõjutavad ju suuresti rahvusvaheliste ja riigisiseste protsesside üle otsustajad. Lähiajaloo kohta on varem tehtud tänuväärset uurimistööd, mida Bergmane on selle raamatu koostamisel ka laialdaselt kasutanud. Küll aga soovis ta kirjutada raamatu, mille fookuses ei oleks võimukeskustena üksnes suurriigid.³ Püüdes vältida oma uurimuses ühekülgset, puhtalt imperialistlikku või riigisisest lähenemist, toob ta lugejani Balti riikide iseseisvuspüüdlused perestroika, Nõukogude Liidu lagunemise ja Ameerika Ühendriikide nn vaikse diplomaatia taustal. Oluliseks teemaks on rahvuslike liikumiste töö rahvusvahelise nähtavuse nimel.

Bergmane avab sügavamalt Balti küsimuse olemuse: esialgu oli see suurriikide jaoks peaaegu nähtamatu probleem, ent muutus kiiresti rahvusvahelise dialoogi objektiks, mõjutades Ameerika Ühendriikide ja Nõukogude Liidu huvisid muutuvvas maailmakorras. Autor kasutab teose raamistamiseks määramatuse poliitika mõistet (ingl *politics of uncertainty*), valgustades sellega Nõukogude Liidu ümberkujunemise protsessi ja rahvusvahelise korra muutumist. Suurriikide võimustruktuuris tekkiv tasakaalu murenemine ja sellest tulenev teadmatuse võivad ajaloo pöördepunktidel anda just väikeriikidele võimalused häälekamaks tegutsemiseks, märgib Bergmane (lk 163).

Kahes esimeses peatükis vaatleb autor peamiselt Balti küsimust ning analüüsib Nõukogude Liidu ja Ameerika Ühendriikide poliitikat revolutsioonist haaratud Ida-Euroopa suhtes. Samuti vaatleb ta strateegiaid, mida Ameerikas elavad baltimaalased ja Balti riikide juhtkonnad rahvusvahelise tunnustuse saamiseks kasutasid. Ideeliselt kandis ameeriklaste poliitilist mõtlemist Balti küsimuses arusaam, et Nõukogude võimul ei olnud 1940. aastal õigust Balti riike annekteerida. Sõlmides suhteid mõningate Kongressi liikmetega, suutsid välisbaltlased rõhuda Kongressi kaudu Balti riikide määratuspoliitikale, aidates sellega tähelepanuväärselt kaasa Balti küsimuse tõstatamisele ja aktiivsena hoidmisele. Balti küsimus, mis oli Nõukogude Liidu siseteema, jõudis 1989. aastaks rahvusvahelise diplomaatia keskmesse ja muutus problemaatiliseks ka Moskva jaoks. Bergmane leiab, et suuresti määras Balti küsimuse perestroika keskmes olev

³ *Ibid.*

pinge – kokkusobimatus ja hõõrdumine demokratiseeritava Nõukogude ühiskonna ja Nõukogude impeeriumi säilitamise püüdluse vahel (lk 5).

1989. aasta Malta kohtumisel, kus Balti küsimus esimest korda rahvusvahelise kõlapinna leidis, Ameerika Ühendriigid ja Nõukogude Liit siiski ühisele arusaamale ei jõudnud. Tõdeti, et nad mõistsid külma sõja lõppu erinevalt. Kas võib järeldada, et neil ei olnud läbi käsitletavate aastate ühist arusaama ka Balti küsimuses?

Kolmandas ja neljandas peatükis analüüsib Bergmane peamiselt Ameerika Ühendriikide poliitikat Leedu kriisis, mis tol hetkel ristus rahvusvahelises diplomaatias Saksamaa taasühinemise kõnelustega. Samuti analüüsib ta Gorbatšovi otsuseid Balti riikides jõu kasutamisel 1991. jaanuaris. Olu-line on esile tuua Ühendriikide poliitiline hoiak Leedu kriisi arutamisel. Selleks ajaks oli Ühendriikides välja joonistunud kaks lahknevat arvamust. Bushi administratsioon uskus, et Leedu saab iseseisvaks vaid Nõukogude Liiduga läbirääkimisi pidades. Kongressis olevad Balti riikide toetajad aga leidsid, et tegutseda on vaja kohe ning Leedul on võimalik vabaneda Nõukogude mõjuvõimust aktiivse rahvusvahelise tunnustuse abil. Bush valis Leedu kriisi arutamisel diplomaatia, et mitte ohustada ameeriklaste mainet ja destabiliseerida suhteid Nõukogude Liiduga. Saksamaa taasühinemine oli Bushi jaoks alati olulisem küsimus kui revolutsiooniline Baltikum, peamiselt majandusliku ja geopoliitilise tähtsuse tõttu.

Balti riikidele tekitas ameeriklaste suutmatust poolt valida selgelt pettumust. Siinkohal rõhutab Bergmane oma raamatu kokkuvõtlikus osas, et riiklik tunnustus ei lähtu kunagi ainult poliitiliste kriteeriumide täitmisest, vaid on poliitiline otsus, mis põhineb rahvusvaheliste suhete hierarhial (lk 165). Balti riigid võitlesid oma nähtavuse eest visalt, kuid neil polnud veel selget kohta rahvusvahelises maailmakorras.

On erinevaid tõekspidamisi, kas Gorbatšov oli teadlik jõu kasutamisest Vilniuses ja Riias 1991. aasta jaanuaris või mitte. Ka Bergmane ei analüüsi seda teemat pikemalt, vaid tõdeb, et jõuaktid olid vanameelsete juhtide poolt institutsionaalselt ette valmistatud. Bergmane käsitlusest on näha, kuidas ameeriklastel oli selge arusaam, et jõukasutus Baltikumis on punane joon ja märk perestroika kui demokratiseerimise ohtusattumisest Nõukogude Liidus. Pärast Riia sündmusi 1991. aasta jaanuaris tegi Bushi administratsioon teadlikuma pöörde Balti küsimuses peamiselt tänu Condoleezza Rice'ile, kes lähtus Ameerika Ühendriikide poliitikat suunates arusaamast, et Baltikumis toimuv on märk Nõukogude Liidu sügavamast kriisist (lk 129).

Autor toonitab viiendas peatükis Ühendriikide püüdlusi mõista Nõukogude Liidu sisepoliitika kompleksust. Külma sõja lõpust alates oli Bushi

administratsioon püüdnud mõista Nõukogude Liidu kavatsusi. Neile ei olnud üheselt arusaadav, milline on perestroika kontseptsioon. Tõstatus kaks küsimust: kas Gorbatšov oli tõsiseltvõetav reformaator ning kas ta jääb selles protsessis poliitiliselt ellu? 1991. aasta kevadeks oli Balti riikidele selge, et toetust tuleb otsida Nõukogude Liidu seest. Võimustruktuuri lagunemise käigus ning Balti riikide ja Jeltsini vahelise suureneva koostöö taustal hakkas välja kooruma ka selgem vastus eeltoodud küsimustele. Suhete taastamine Balti riikide ning Ameerika Ühendriikide vahel ei tähendanud tingimata Nõukogude Liidu lagunemise aktsepteerimist ja Gorbatšovi kui Ühendriikide koostööpartneri hülgamist. Bergmane küsib, kas ameeriklaste kõhklev poliitika Balti küsimuses ja üldine määramatus Nõukogude Liidus polnud mitte Eestile, Lätile ja Leedule lõpuks kasulik. Selge strateegia puudumine Ühendriikide välispoliitikas ja ettevaatlikkus rahvusvahelistes suhetes, välisbaltlaste ja Kongressi pidev surve ning oht, et Baltimaade ja Nõukogude Liidu suhete destabiliseerumine võib ohustada Ühendriikide ja Nõukogude Liidu suhteid, lõi olukorra, kus ameeriklased hakkasid Baltikumile lõpuks tugevamat toetust osutama.

Bergmane, kes on Välispoliitika Instituudis mitmete lähiajalugu ning viimaste aastate poliitilisi ja rahvusvahelisi protsesse analüüsivate artiklite autor,⁴ käsitleb veel viimaste punktidenä aastaid, mis järgnesid Balti riikide iseseisvuse taastamisele. Analüüsides lühidalt Eesti, Läti ja Leedu Euroopa Liitu ja NATO-sse integreerimise protsesse Venemaa võimumuutuste taustal, on raamat soovitatav lugemine, kui tahta mõista Baltikumi strateegilise tähtsuse kujunemist. Kaante vahele on jõudnud igati tänuväärne põhjalik uurimus, mis annab ajaloolastele ja teemast huvitatud inimestele võimaluse tutvuda käsitlusega, mille kaudu esitatakse väikeriikide kujunemislugu rahvusvahelise ajaloo kontekstis.

LIIS TOOMAS

⁴ “Una Bergmane”, Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/contributor/una-bergmane/> (29.11.2023).